

UDC 069.02(477):94(32)

**ANCIENT EGYPTIAN OFFERING TABLE INV. NO. 52971
FROM THE COLLECTION OF THE ODESSA ARCHAEOLOGICAL MUSEUM
OF THE NAS OF UKRAINE**

M. Tarasenko

DSc (History), Senior Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

niktarasenko@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0001-6779-2258

The article provides a publication of an ancient Egyptian offering table from the collection of the Odessa Archaeological Museum of the NAS of Ukraine (inv. no. 52971). The object entered the museum in 1938 and is still in the current exposition. The first translation of its text and prosopographic analysis were made by S. V. Donich. He concluded that the offering table belonged to a queen named Isis and dated it to the New Kingdom. Later, O. D. Berlev studied the table, believing that Isis is the name of the goddess, and the object itself dates back to the 26th Dynasty. The article presents translations of the text on the offering table made by these Egyptologists, and offers the author's annotated translation of the inscriptions, analysis of the visual program of its design, dating, origin of the text and semantic load of the object. It is said that the offering table belonged to a woman named Isis, who was a member of the elite of ancient Egyptian society, but most likely did not belong to the royal family. Despite following the tradition of design characteristic of the New Kingdom (type C 4 according to R. Hözl), the offering table should still be dated to the 26th Dynasty. Its text consists of two formulas – of libation and incense, and goes back to the motifs already known from the *Pyramids Texts* of the Old Kingdom. The primary source for it was probably the liturgical texts of the temple rituals of the New Kingdom, such as the “Liturgy of Amenhotep I”, which were written on a certain hieratic papyrus. Attention is drawn to the fact that the last words of both formulas written on the gutter for liquid pouring of the altar: *w^cb* – “purity, purification” and *sntr ḥs.w mr.w* – “incense, praised and loved”, have a separate conceptual meaning, ascending to the solar-lunar representations, reflected in the formulas, and finalize the ritual, textual, and semantic programs of the object.

Keywords: Ancient Egypt, Odessa Archaeological Museum of the NAS of Ukraine, collection, offering table, inv. no. 52971, 26th Dynasty, Isis

**ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКИЙ ЖЕРТОВНИК ІНВ. № 52971 З КОЛЕКЦІЇ
ОДЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ**

M. O. Tarasenko

Метою цієї статті є публікація давньоєгипетського жертовника з колекції Одеського археологічного музею НАН України (ОАМ), що має музейний інв. № 52971. Попри наявну бібліографію, у якій тією чи іншою мірою згадується або вивчається цей об'єкт¹, окремого докладного дослідження цього артефакту досі не було опубліковано.

© 2021 M. Tarasenko; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

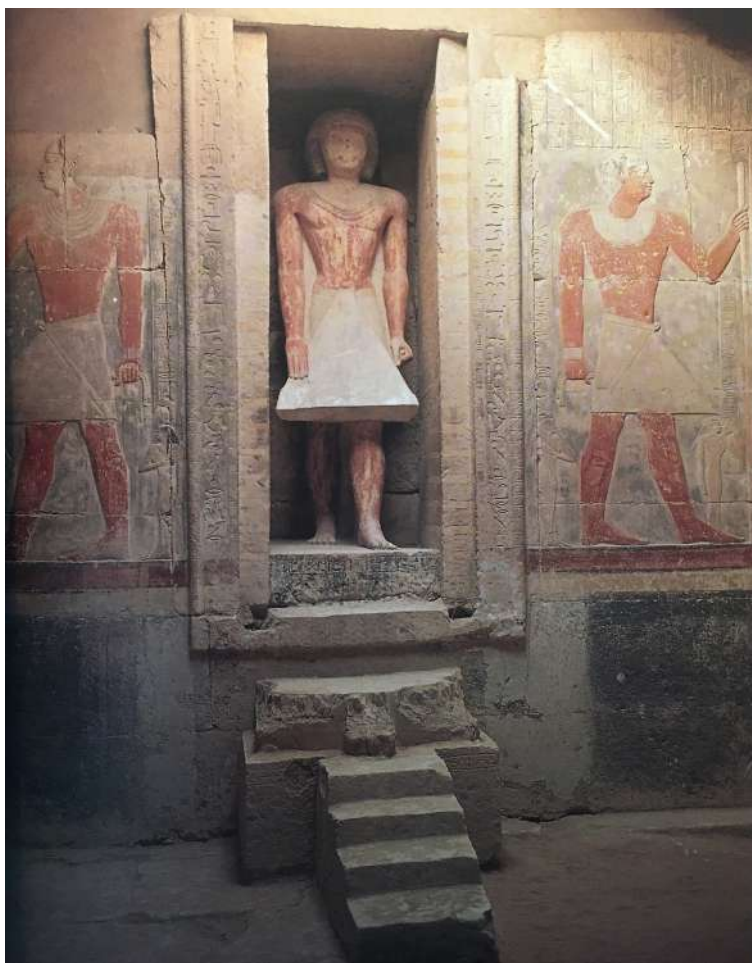
1. Контекст. Давньоєгипетські жертовники

Функціонально ця група пам'ятників – жертовники, жертвні столи або жертвні камені² – належала до сфери заупокійного культу. Зазвичай єгиптяни позначали “жертвники / вівтарі / жертвні столи” зі Старого царства іменником *htp* (‘вівтар, жертва’) [Wb. III, 183; Gardiner 1957, 501 (R4); Hannig 1995, 567; Hölzl 2002, 5], а із Середнього царства – іменником *wdhw* (‘Spende, Opfetsch, Opferanrichte’), який є похідним від дієслова *wdh* (‘schütten, giessen, hinschütten, ausgießen’) [Wb. I, 393–394; Gardiner 1957, 501 (R1, R3); Hannig 1995, 229; Hölzl 2002, 6]³. Їхня мета, за уявленнями єгиптян, полягала в забезпеченні душі померлого їжею та напоями в Потойбічному світі (мал. 1) [Ćwiek 2005, 77, fig. 95]. Це досягалося за допомогою ритуальних дій, які здійснював жрець у надземній частині гробниці (каплиці), зокрема шляхом рецитації формул, виписаних на жертовниках, які також магічно доправляли до Потойбіччя різноманітне жертвне харчування, що могло бути на них зображене⁴, як і у випадку з одеським пам'ятником.

Мал. 1. Жертвник Сечераама із зображенням напування душі-ба водою в Потойбічному світі, Абусір ель-Мелек, Пізній період, Berlin ÄM 17038 (за [Ćwiek 2005, 77, fig. 95])

Перші жертвники з’являються вже в Старому царстві⁵ (в цей період вони можуть просто відтворювати в камені ієрогліфічний знак (*htp* ‘жертва’ [Gardiner 1957, 501]) та залишаються у вжитку аж до Птолемеївського періоду⁶. Оскільки за уявленнями єгиптян потойбічний світ був розташований на Заході, в архітектурі гробниць все, що пов’язане з продовольчим забезпеченням (відповідні зображення, ніші зі статуями, т. зв. “хибні двері”, написи жертвних формул та власне жертвники), розташовувалося в західному секторі (на західній стіні або біля неї) наземної (поминальної) частини гробниці [Kanawati 2001, 32–34; Dodson, Ikram 2008, 107, fig. X]. Жертвники розміщувалися біля західної стіни перед зображенням або статуєю померлого (мал. 2–4). Аналогічні жертвники-вівтарі також використовувалися в храмовому культі богів та священних тварин тощо (мал. 5). Фактично виконані з різних порід каменю жертвники, що містили зображення різноманітного продовольства, були магичною заміною реальних приношень.

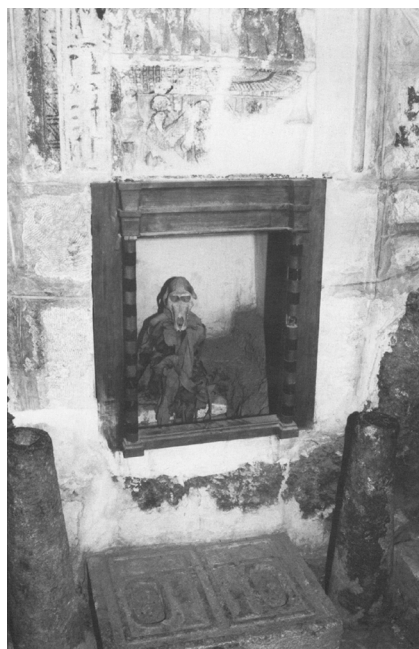
Мал. 2. Розташування жертовника в мастабі Мерерука, Саккара, VI династія
(за [Dodson, Ikram 2008, 107, pl. X])

Мал. 3. Розташування жертовників у мастабі Ніанххнума та Хнумхотепа,
Саккара, V династія (фото автора, 2015 р.)

Мал. 4. Розташування жертovníка біля хибних дверей у мастабі Іду (G 7102), Гіза, Східний некрополь, VI династія (фото автора, 2015 р.)

Мал. 5. Жертovníк перед нішею з мумією павіана в т. зв. “галереї мавп” ‘С’ святилища в Туна ель-Гебел (некрополь Гермополя), Птолемеївський період (за [Ritner 1994, 273, fig. 5])

2. Опис

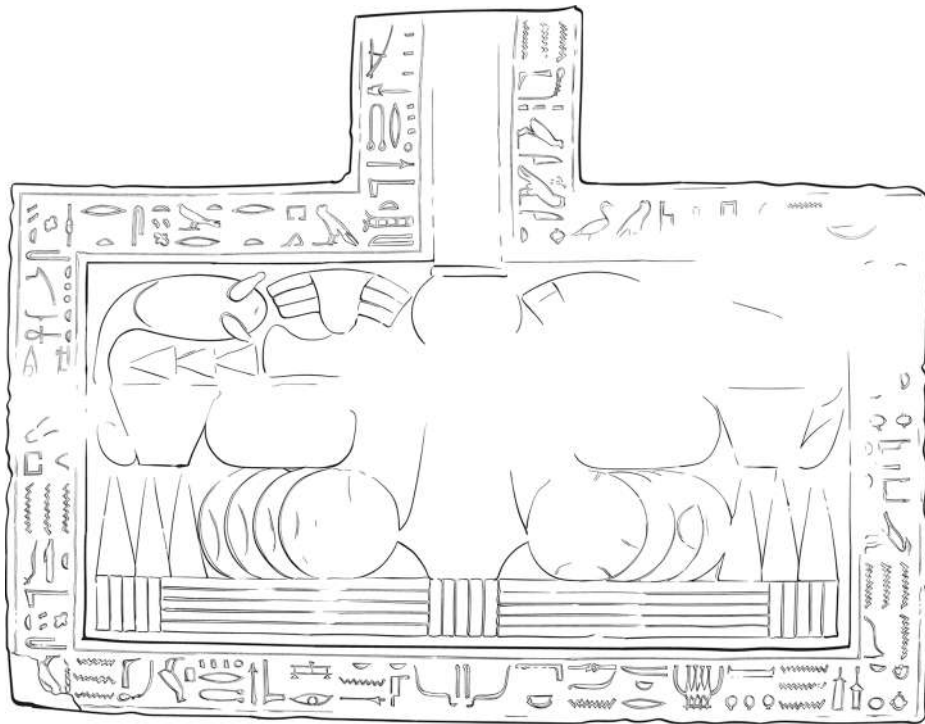
Досліджуваний жертovníк ОАМ № 52971 (мал. 6–8) являє собою прямокутну плиту розміром 75 × 45 см та товщиною до 14 см. По центру одного з довгих боків жертovníк має спеціальний виступ 19 × 15 см, із жолобом, який призначений для узливання жертвної рідини. Пам’ятник виготовлено з темно-зеленого порфіриту⁷. Плита жертovníка відшліфована із зовнішнього боку. На ній вирізано текст, який іде рядком по усьому периметру жертovníка, а всередині вирізані зображення жертвних продуктів. Частина напису та зображень затерті. Хоча це затирання, ймовірно, було зроблено ще в давнину, але умови, у яких цей пам’ятник зберігався в його першого власника, лікаря Августа (“служил скамьей в передней на протяжении многих лет”), також не сприяли його добрій консервації [Тарасенко, Герейханова 2020, 145].

Мал. 6. Жертovníк ОАМ № 52971 (фото автора; © ОАМ НАНУ, 2019 р.)

Мал. 7. Жертovníк ОАМ № 52971 (фото автора; © ОАМ НАНУ, 2019 р.)

Мал. 8. Жертовник ОАМ № 52971 (промальовування О. Точидловського)

3. Походження та музейна історія

За документацією ОАМ (тоді – Одеський державний історично-археологічний музей (ОДІАМ)), жертовник потрапив до зібрання в 1938 р. від приватної особи. В інвентарній книзі та музейній картці стосовно його походження зазначена дуже стисла інформація: “приобретен у Гросса (акт 10/IX 1938 р.)”, “из коллекции врача Аугуста”. Докладніші дані щодо походження жертовника викладено С. В. Донічем, який на той час був завідувачем відділу Стародавнього Єгипту музею, у рукописі його неопублікованої статті, присвяченої цьому артефакту. У ній він, зокрема, повідомляє: “Известно, что этот памятник был привезен в Одессу врачом Аугустом задолго до мировой войны. В 1917 году Аугуст покинул Одессу, а памятник остался в его квартире во владении новых жильцов. Вставленный в низкую дубовую подставку, он служил скамьей в передней на протяжении многих лет, пока не был случайно обнаружен” (РА НФ ОАМ № 59405, арк. 1) [Тарасенко, Герейханова 2020, 145]. Відповідно, громадянин Гросс був новим власником квартири Августа, що підтверджує запис із чернеток Доніча: “Плита была привезена из Египта доктором Аугустом, а позже вместе с квартирой в Лютеранском пер. № 2, перешла к гр. Гроссу около 1917 года” (РА НФ ОАМ № 59423, арк. 68) [Тарасенко, Герейханова 2020, 145, прим. 20]. Інших деталей щодо придбання пам’ятника, зокрема розміру виплаченої за нього суми, ми поки не знайшли. На момент входження до колекції ОДІАМ жертовник дістав інв. № 51843, який було змінено в повоєнний час на нинішній інв. № 52971.

Відразу після придбання жертовник потрапив до експозиції музею та згадується в усіх путівниках по залах ОАМ радянського періоду [Одеський... 1959, 39; Одеський... 1970, 62; Одесский... 1975, 24; Одесский... 1981, 60]. У 1991 р. цей пам’ятник експонувався на виставці “Древнеегипетские памятники в музеях СССР”, яка проходила в Державному музеї образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна в Москві

[Берлев, Ходжаш 1991, 52 (89)]. То був єдиний випадок, коли жертovníк експонувався за межами Одеси, і нині він перебуває в постійній експозиції ОАМ.

Слід зазначити, що жертovníк ОАМ № 52971 є єдиним пам'ятником цього типу в музейних фондах України, а на пострадянському просторі жертovníки представлені лише в колекціях Державного Ермітажу [Большаков 1988, 10–28; Bolshakov 2005, 186–230 (17–21); *pl. XXXVII–XLI*; Bolshakov 2013, 31–34] та в Державному музеї образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна [Hodjash, Berlev 1982, 49, 52 (16); 74 (30); 77–78 (33); 199–203 (135–139); 208, 213 (144); 219, 221 (154); Путь к бессмертию 2002, 29–30].

4. Історія дослідження

Першим дослідником одеського жертovníка, як ми вже зазначили, став С. В. Доніч (1900–1958) – єдиний в Україні єгиптолог того часу [Тарасенко 2020, 181–185]. Він відразу почав підготовку його публікації. Вже в 1939 р. ним було завершено статтю “Жертovníк Ісіди. Інв. 51843 Одеського історичного музею”, яка мала вийти в першому томі “Записок Державного історичного музею в Одесі” в 1941 р., але ця збірка так і не побачила світ⁸. У РА НФ ОАМ зберігаються рукопис (№ 59405) та машинописна (№ 59404) версія цієї статті, яку нещодавно вдалося опублікувати [Тарасенко, Герейханова 2020]. Отже, С. В. Донічем було описано образотворчу програму жертovníка, скопійовано та транслітеровано текст, що був виписаний на ньому, і, відповідно, зроблено його перший переклад. Учений з'ясував, що власницею жертovníка була жінка на ім'я Ісіда. Він запропонував датування пам'ятника XVIII династією Нового царства та висловив припущення, що той міг належати одній із цариць, зокрема Ісіди – матері Тутмоса III. Судячи з тексту статті, консультував С. В. Доніча лєнінградський фахівець академік В. В. Струве (1889–1965) [Тарасенко, Герейханова 2020, 151]. Цілком можливо, що він також надав Донічу допомогу з бібліографією та інформацією про аналогії⁹. Отже, С. В. Доніч подав такий переклад написів на жертovníку [Тарасенко, Герейханова 2020, 149–150]:

Напис праворуч:

«Прими жертву, Исида! Ладан – это приятное очищение (для тебя) (Когда) аромат “божественного пота” приносится тебе в жертву, ты живешь, ты молода, ты владеешь зрением. Для тебя его аромат! Для тебя великий аромат! От Атума исходит прекрасный любимый ладан».

Напис ліворуч:

«“(Когда) из хаоса Нун появляется Назара (и как) Сохмет встает над водами полноводия, Ты, Исида находишься в [принимаешь?] эти очищения (?). Лицо твое не смеет взглянуть (?)¹⁰ на тех, кто находится в очищении».

Вже в часи Другої світової війни, згадка про одеський жертovníк з'являється в бельгійському журналі “Chronique d'Égypte”¹¹, втім запропонований тут переклад напису є вельми неточним: «Odessa. Le musée archéologique vient de s'enrichir d'un objet trouvé aux environs de la ville. C'est un autel d'Isis, d'un marbre vert foncé, garni de fleurs, d'oiseaux et de fruits; il porterait cette inscription en hiéroglyphes: “Si le parfum du divin lotus est offert pour vous, vous vivrez, vous resterez jeune et vous deviendrez plus fort”» [Nouvelles 1941, 250]¹². Хто є автором цієї замітки, та як до нього дійшла інформація про цей пам'ятник, залишається невідомим.

Датування жертovníка¹³ та, можливо, переклад тексту на ньому С. В. Доніча були в подальшому використані Н. Г. Доконт, утім опублікований нею переклад вже значно відрізняється [Доконт 1965, 209]:

«Справа: “Произнесение слов: Исида! Возьми себе око Хора, это ладан, чистый, сладкий запахом, истечение божественное, вышедшее [из?] ока Хора, живого, молодого, видящего. Запах его к тебе, запах великого к тебе, вышедший из Атума, ладан, превосходный любовью”.

Слева: “Произнесение слов: Воссияет пламя из бездны, встает Сехмет на потоке... снабжено лицо твое ими. Они чисты!”».

Оскільки Н. Г. Доконт не володіла єгипетською, то переклад напису на жертovníку було зроблено іншим фахівцем за її запитом. Вважаємо, що анонімним автором цього перекладу є лєнінградський єгиптолог О. Д. Берлев (1933–2000)¹⁴, який того ж 1965 р. захистив кандидатську дисертацію. Фактично співпраця О. Д. Берлева з ОАМ, і відповідно з Н. Г. Доконт, розпочалася щонайменше з 1963 р., а в 1964 та 1965 рр. виходять дві статті О. Д. Берлева з публікацією єгипетських артефактів з одеської колекції [Берлев 1964, 81–94; 1965, 81–82]. У наступні роки ці науковці активно співпрацювали та разом готували єгипетську колекцію ОАМ до публікації, яка, втім, так і не побачила світ.

Отже, у 1960-х рр. до дослідження одеського жертovníка долучається О. Д. Берлев. Він відкинув датування Новим царством і запропонував інше – XXVI династією (Пізній період). Учений зробив новий переклад написів на жертovníку, зазначивши, що Ісида тут ім’я богині, а не власниці пам’ятника, який, на його думку, є анонімним, а текст на ньому складається з двох різних жертovníх формул: *узливань та кадіння ладаном* [Берлев, Ходжаш 1991, 52 (89)]¹⁵. У чорновому рукописі “Каталогу пам’ятників Стародавнього Єгипту Одеського археологічного музею АН УРСР” Н. Г. Доконт і О. Д. Берлева, який зберігається в РФ НФ ОАМ, подано переклад написів на жертovníку російською мовою [Доконт, Берлев 1982], а в 1998 р. з’явився його уточнений переклад англійською [Berlev, Hodjash 1998, 52–53 (21)]¹⁶. Подаємо обидва варіанти цих перекладів:

«Надписи: Левая: “Речение: о Исида, возьми себе Око Хора! Это ладан, сладостный запахом, истечение божественное, вышедшее из Ока Хора, да будет оно живо, юно, зряще! Запах его – к тебе! Запах Великого – к тебе! Изошедший из Атума, ладан драгоценный!»

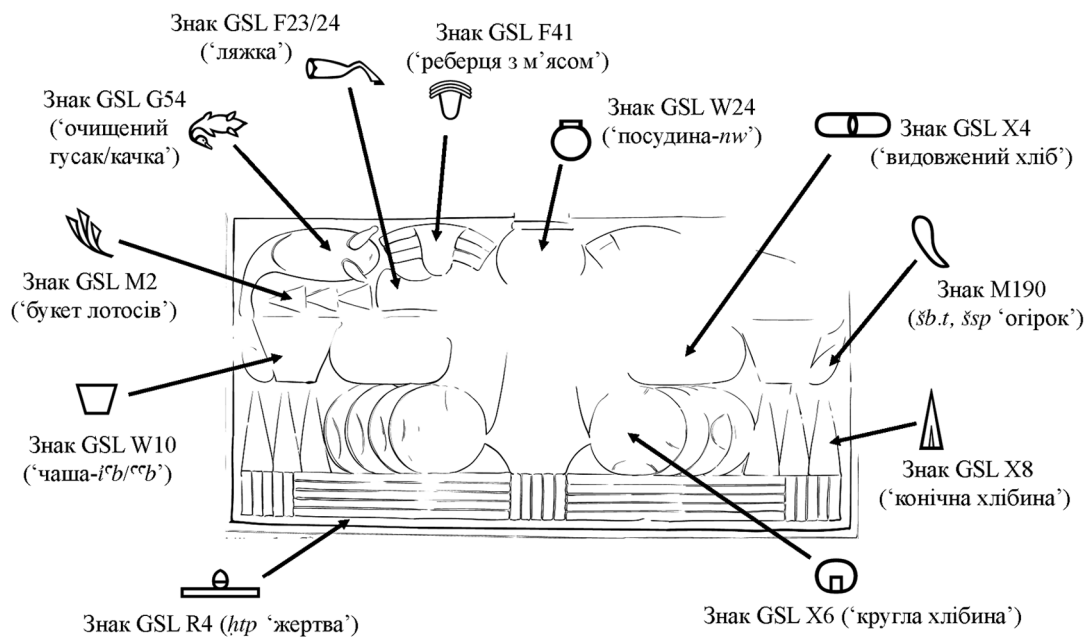
Правая: “Речение: да воссияет Пламенная из Океана, да станет Могучая на потоке! Да наводнится двойник твой, о Исида, пребывающая... в... во[ды?] эти, которыми снабжен лик твой. Они чисты!” [Доконт, Берлев 1982, 27–28].

“I (the left-hand text): Recitation: O Osiris, take thee the Eye of Horus, it is incense, sweet of perfume, the divine emanation which comes forth out of the Eye of Horus, may it (lit. she) live, be young and able to see. (May) its fragrance (come) to thee, the fragrance of the Great One (come) to thee, which comes forth out of Atum, the precious incense.

II: Recitation: May the Fiery One rise out of the ocean, may the Mighty One stand upon the flood, may thy Ka be inundated, O Isis, who is ... in ... these wa[ters], with which thy face is supplied; they are pure” [Berlev, Hodjash 1998, 52–53].

5. Образотворче оформлення

Вся внутрішня площа жертovníка, оконтурена текстом, щільно заповнена зображеннями жертovníх продуктів (мал. 9). Вони розміщені в чотирьох горизонтальних рядках і розташовані за симетричним (“дзеркальним”) принципом над знаком “циновки з високим хлібом” (= ідеограма *hṯp* ‘жертва’, GSL¹⁷ R4 [Gardiner 1957, 501]), що характерно для оформлення єгипетських віттарів і жертovníків.

Мал. 9. Образотворче оформлення жертвника ОАМ № 52971

Рядок 1 (згори, зліва направо) – зображені м'ясні жертви: очищений гусак або качка (GSL G54 [Gardiner 1957, 473]), реберця з м'ясом (GSL F41 [Gardiner 1957, 466]); далі (відповідно, посередині) – посудина-пш (GSL W24 [Gardiner 1957, 530–531]).

Рядок 2 – букет лотосів (GSL M2 [Gardiner 1957, 478]), стилізований у вигляді трьох трикутників; стегно бика (GSL F23/24 [Gardiner 1957, 464]).

Рядок 3 – орипок (M190 [von Deinis, Grapow 1959, 485, 505; Darby, Ghalioungui, Grivetti 1977, 694–695]), чаша-і'б/с'б (GSL W10 [Gardiner 1957, 528]), видовжений хліб (GSL X4 ('roll of bread') [Gardiner 1957, 532]).

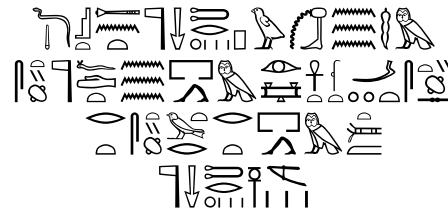
Рядок 4 – три конічні хлібини (GSL X8 [Gardiner 1957, 533]) та чотири круглі хлібини з відбитками пальців пекаря (GSL X6 [Gardiner 1957, 532]).

6. Текст (мал. 10)

Мал. 10. Напрямки читання текстів I і II на жертвнику ОАМ № 52971

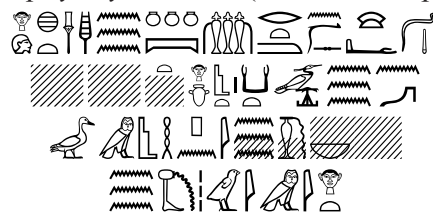
Текст І. *Формула кадіння* (читається зліва направо)

dd-mdw 3s.t mn-n.t ir.t-Hr sntr pw w^cb ndm
stj fd.t-ntr pr m ir.t-Hr ^cnh.t(j) rnp.t(j) m33.t(j) stj=s
r=t sty wr.t r=t pr m (T)tm
sntr hs.w mr.w

“Промовляння слів⁽¹⁾: О Ісідо⁽²⁾, візьми⁽³⁾ Око Хора⁽⁴⁾. Це ладан⁽⁵⁾ чистий⁽⁶⁾, солодкий (запахом)⁽⁷⁾; витікання⁽⁸⁾ божого аромату⁽⁹⁾, що вийшло з Ока Хора, живого, молодого та зрячого⁽¹⁰⁾. Аромат його – для тебе. Аромат Великого⁽¹¹⁾ – для тебе. Той, що вийшов з Атуму, ладан шанований і любий⁽¹²⁾”.

Текст ІІ. *Формула узливання* (читається справа наліво)

dd-mdw h^c Nsr.t hnt m Nwn ^ch^c Shm.t hr-tp
nww b^ch k3=t 3s.t hrjt-ib ...
... nb(?) kbh.w ip n htm
hr=t im iw=w w^cb

“Промовляння слів: нехай засяє Несерет⁽¹³⁾ з Нуна⁽¹⁴⁾, нехай постане Сехмет над водами, нехай наводниться⁽¹⁵⁾ твоя душа-ка, (о) Ісідо⁽¹⁶⁾, яка перебуває⁽¹⁷⁾ в...⁽¹⁸⁾ ...всі (?)⁽¹⁹⁾ узливання, нехай буде забезпечене⁽²⁰⁾ обличчя⁽²¹⁾ твоє⁽²²⁾ ними⁽²³⁾, вони⁽²⁴⁾ чисті⁽²⁵⁾”.

6.1. Коментарі

⁽¹⁾ Формула 𓄏 *dd mdw* ‘промовляння слів’ у релігійній, магичній та заупокійній літературі починає вислови, призначені для рецитації, а також виконує функцію їхнього відокремлення [Hannig 1995, 1018; Allen 2010, 169 (§14.9)].

⁽²⁾ У 1998 р. О. Д. Берлев перекладає “Osiris” замість “Ісіда” [Berlev, Hodjash 1998, 52]. Причина цього незрозуміла, адже написання 𓄏 не допускає такого перекладу.

⁽³⁾ Пор. форму *mn-n=k* ‘nimm’ [Hannig 1995, 333].

⁽⁴⁾ Бачимо тут написання *ir.t-Hr* “Око Хора” як 𓄏 , де замість знака ‘сокола’ 𓄏 GSL G5 [Gardiner 1957, 467] виписано знак 𓄏 GSL N31 [Gardiner 1957, 489]. Така форма набуває поширення вже в Текстах саркофагів [Lacau 1914, 58, 59; Gardiner 1957, 489 (N31); LGG V, 230]. Ймовірно, у цьому місці подано посилання на міфологічний сюжет, пов’язаний з уявленнями про Око Хора (див.: [Rudnitzky 1956; Griffiths 1958, 182–193; Anthes 1961, 1–2; Grässler 2017]).

⁽⁵⁾ Див.: [Wb. IV, 180–181; von Deines, Grapow 1959, 449–455; Hannig 1995, 725; Baum 1994, 17–39]. Співвіднесення Ока Хора з ароматом та ладаном сягає Текстів пірамід, де воно згадується у висловах 26–28 (PT Sp. 28–29, Prg. §§ 19a-c+1644a [Allen 2013, I, 46; II, 21]. Див. також: [Blackman 1912, 69–75]).

⁽⁶⁾ Див.: [Wb. I, 280–282; Hannig 1995, 182–183].

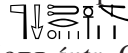

⁽⁷⁾ Див.: [Wb. II, 378–381; Hannig 1995, 449].

⁽⁸⁾ Див.: [Wb., IV, 349–350; Hannig 1995, 778].

⁽⁹⁾ Букв. “божий піт” (‘Gottesshchweiss’) – позначення аромату кадіння при ритуалі [Wb. I, 582; Hannig 1995, 308].

⁽¹⁰⁾ Формула доброго побажання Оку Хора (див.: [Wb., II, 25]), побудована на зразок царського *nh wd3 snb* [Доконт, Берлев 1982, 20, прим. ‘в’; Berlev, Hodjash 1998, 53, n. ‘b’]. У ній можна також побачити й певну лунарну семантику – натяк на молодик (*rnp.t*) та, можливо, на міфологему про хворобу та одужання Ока (17-та глава Книги мертвих [Urk. V, 35 (33–34; Abs. 17)]; pVremner-Rhind, XXVII, 1–6), тобто про появу молодика. Див. також: [Kees 1925, 1–15].

⁽¹¹⁾ Тут *wr.t* “Велике” є епітетом Ока Хора [Доконт, Берлев 1982, 20, прим. ‘г’; Berlev, Hodjash 1998, 53, n. ‘c’]. Букв. виписано у формі жін. р. “Велика” – прикметник узгоджується з жін. р. *ir.t* “Око”.

⁽¹²⁾ Написання викликає труднощі з розумінням слова або слів, що йдуть після *sntr*. С. В. Доніч пропонує *sntr mnḥ mr* “прекрасний любимий ладан” (РА НФ ОАМ № 59405, арк. 5–6 [Тарасенко, Герейханова 2020, 149; пор.: Wb. II, 84–86; Hannig 1995, 340; Wb. II, 98–100; Hannig 1995, 346]). Натомість О. Д. Берлев пропонує інше читання: “ладан драгоценный”, з коментарем: «Букв. “превосходный любовью”, т. е. которого все любят, много ценимый» [Доконт, Берлев 1982, 20, прим. ‘е’; пор.: Доконт 1965, 209]. А надалі – “the precious incense” та коментарем “Lit. ‘great of love’, i.e. much valued and liked by everybody” [Berlev, Hodjash 1998, 53, n. ‘d’]. Ймовірно, він вбачає тут написання *3 mrw*. Проте в цьому написанні знак (GSL U23 [Gardiner 1957, 518]) виписано помилково замість знака (GSL W14 [Gardiner 1957, 529]) [Панов 2021а, 183]. Помилка могла статися через схожість до передачі знака в ієратичі (, , тощо) [Möller 1909, 47 (no. 502)], що може опосередковано вказувати на те, що першоджерелом для напису на жертовнику була саме ієратична *master-copy*. Отже, як правильно зауважив М. В. Панов, коректним тут має бути прочитання як *sntr ḥs.w mr.w* – “ладан, шанований і любий” [Панов 2021а, 183 (“ладан, хвалимый и любимый”)], що є поширеною фразою, яка завершує форми узливання та кадіння (*kbḥ/sntr ḥs.w mr.w*), зокрема й за XXVI династії (прикладі див.: [Piehl 1893, 87; Daressy 1901, 10 (183, 188); Leclant 1954, 64, 65, n. ‘f’; Egberts 1995, 119, fn. 1]).

⁽¹³⁾ Ім’я Несерет (*Nsr.t*) є епітетом таких богинь, як-от: Сехмет, Уаджіт, Бастет, Мехіт, Менхіт, Хетепесхус, Ісіди та ін. Це також самостійна богиня. Її ім’я перекладається як “Вогняна”, і її уявляли у вигляді кобри [Johnson 1990; LGG V, 353–354]. У 17-й главі Книги мертвих вона знищує ворогів Осіріса: *Nsr.t pw wnn=š m-ḥt Wšir ḥr š3m.t b3.w ḥft.jw=f* – “Це Несерет, яка перебуває позаду Осіріса і спалює душі-ба його ворогів” [Urk. V, 42 (44; Abs. 20); Rößler-Köhler 1979, 161, 222; Lapp 2006, 158–159].

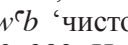
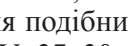
⁽¹⁴⁾ Бог, який був втіленням первісного Океану [LGG III, 543–547; Rotsch 2019].

⁽¹⁵⁾ Див.: [Wb. I, 448; Hannig 1995, 249].

⁽¹⁶⁾ Вказівка на душу-ка Ісіди, яка потребує очищення та забезпечення водою, може свідчити про те, що Ісіда в тексті жертовника є іменем померлої, а не богині (див. нижче).

⁽¹⁷⁾ Див.: [Wb. III, 136–138; Hannig 1995, 548]. Напис частково затертий, тому можна припустити й транслітерацію *ḥr-ib t* [...].

⁽¹⁸⁾ Закінчення напису рядка затерто.

⁽¹⁹⁾ Початок напису рядка затерто, втім можна вгадати обрис знака *nb* – ‘будь-які, всі’ [Wb. II, 234–236; Hannig 1995, 402–403]. Наступне слово С. В. Доніч читає як *w^cb* ‘чистота, очищення’ [Тарасенко, Герейханова 2020, 149–150] (див.: [Wb. I, 280–282; Hannig 1995, 183]), втім М. В. Панов пропонує бачити тут більш логічне для подібних формул слово *kbḥ(w)* “узливання” [Панов 2021а, 183] (див.: [Wb. V, 27–29; Hannig 1995, 854; пор. ієратичні форми: Möller 1909, 47 (no. 500, 503)]), що робить прочитання більш зрозумілим.

⁽²⁰⁾ Див.: [Wb. III, 196–198; Hannig 1995, 570].

⁽²¹⁾ Див.: [Hannig 1995, 544]. На думку О. Д. Берлева, тут вказується на те, що вода має бути біля обличчя і тоді пити її душі-ка буде легко й вона не буде відчувати спрагу в потойбічному житті [Доконт, Берлев 1982, 20, прим. 'к'; Berlev, Hodjash 1998, 53, п. 'h']).

⁽²²⁾ Виписано з суфіксальним займенником 2-ї особи жін. р. однини =*t* [Gardiner 1957, 39].

⁽²³⁾ *im* у цій конструкції набуває значення присвійного займенника, див.: [Gardiner 1957, 88 (§ 113.3)].

⁽²⁴⁾ Суфіксальний займенник 3-ї особи множини =*w* [Gardiner 1957, 39] тут передано як (GSL Z3).

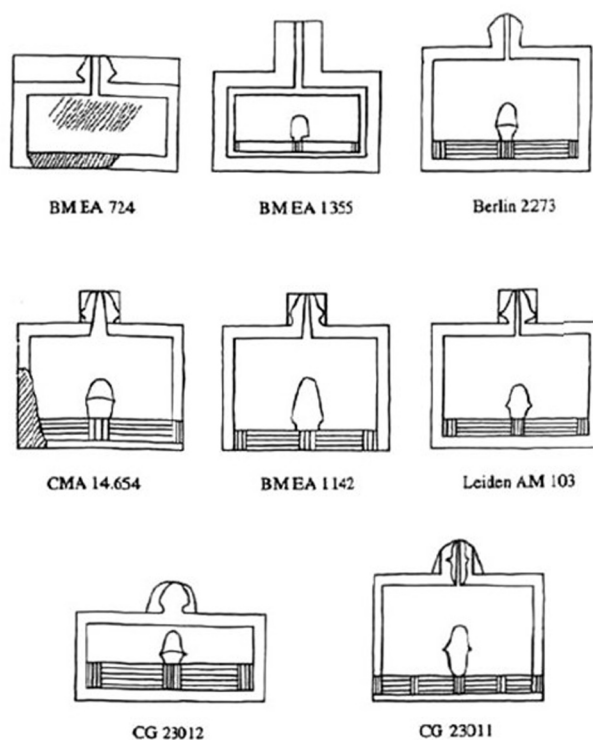
⁽²⁵⁾ Написання дуже подібне до поширеної в жертвних формулах фрази *iw=w w^cb* “вони/які чисті”, яка зазвичай стосується жертвного контенту (напр.: рChester Beatty IX.4,12 recto; рLondon BM EA 10689, 4.12; London BM EA 375 (рядок 2 основного напису) [Панов 2017, 115, 116]; Ермітаж ДВ-2972 (кол. 2) [Панов 2016, 252] тощо). Такий переклад дає О. Д. Берлев: “Они чисты” [Доконт, Берлев 1982, 28; пор.: Доконт 1965, 209], “they are pure” [Berlev, Hodjash 1998, 53]. Проте С. В. Доніч пропонує інше розуміння: *imuw w^cb* “тех, хто знаходиться в очищенні” з приміткою в дужках у машинописній версії статті: “т. е. ты присоединишься к ним” (РА НФ ОАМ № 59405, арк. 6 [Тарасенко, Герейханова 2020, 150, прим. 53]). Відповідно, він вбачає тут прийменникову нісбу *im* у формі множини. Це, можливо, навіть більше підходить по контексту, хоча й треба зазначити, що частіше ця нісба пишеться як , , , , [Gardiner 1957, 62 (§ 97); 553; Allen 2010, 91 (§§ 8.6, 8.7); Hannig 1995, 47]. М. В. Панов пропонує таку реконструкцію тексту та переклад закінчення формули: [*kbh*](*w*) *jpn htm hr=t jm jw=w w^cb* – “Эти [возлияния], омой (букв. *обеспечь*) твое (обращение в ж. р.) лицо ими, они чистые” [Панов 2021а, 183].

7. Дискусія

Отже, у дослідженні жертвника ОАМ № 52971 залишається низка дискусійних питань: як, звідки і коли цей пам'ятник потрапив до Одеси, його датування, належність та інтерпретація сенсу “нестандартних” написів на ньому? Якщо встановити точний провенанс пам'ятника майже немає шансів, то щодо інших питань можна зробити певні припущення.

7.1. Датування. Питання часу, до якого слід віднести одеський пам'ятник, є дискусійним [Панов 2021а, 182–183]. Перший дослідник жертвника С. В. Доніч відніс його до XVIII династії, але не надав на користь цього жодних аргументів. Навпаки, він вказував, що “резьба и форма Одесского жертвенника очень близка к таковым на Саисском инв. 23114 Каирского музея”¹⁸, хоча й вважав, що це сталося “по причине идентичности материала” (РА НФ ОАМ № 59405, арк. 3 [Тарасенко, Герейханова 2020, 146]). О. Д. Берлев, на нашу думку, справедливо датує жертвник XXVI династією [Berlev, Hodjash 1998, 52]¹⁹. На користь цього може свідчити як подібність оформлення одеського артефакту до жертвників XXV–XXVI династій²⁰, так і наявність на ньому нетипового для попередніх часів тексту, знайти аналогії якому ми поки що не змогли. Натомість на жертвниках XXV–XXVI династій узагалі доволі часто з'являються нетипові та архаїчні написи, які, наприклад, можуть брати свій початок у Текстах пірамід [Hauss 2003, 89–102]. У цей час т. зв. “Саїського відродження” набувають поширення копіювання дуже давніх заупокійних текстів (навіть із дотриманням особливостей палеографії) та навмисне “архаїзування” поховального приладдя тощо²¹. Тут не можна не зауважити, що розміщення та порядок читання напису на одеському жертвнику наслідує традицію Старого та Середнього царств [Hözl 2002, 109, Abb. 21]. Але водночас його оформлення можна віднести до типу С 2 жертвників Нового царства за Р. Хьольцл [Hözl 2002, 44]²² (мал. 11).

Тип С 2

Мал. 11. Жертovníки Нового царства типу С 2 за Р. Хьольцл [Hölzl 2002, 44]

Отже, за стилістикою оформлення та характером тексту (мотив кадіння, який бере свій початок у Текстах пірамід) більш імовірним є датування жертовника ОАМ № 52971 XXVI династією (Пізнім періодом), хоча й необхідно пам'ятати, що стилістика оформлення не завжди є надійним критерієм датування. Зокрема, стилістично схожий до одеського пам'ятника жертовник Нахтміна Саїро CG 23108 (з Ахміма) [Kamal 1906–1909, II, *pl. XXIV*] був датований А. Камалем XXVI династією [Kamal 1906–1909, I, 90], але зараз його відносять до другої половини XVIII – початку XX династії [Negm 1997, 85–90].

7.2. Проблема першоджерела. Знайти пряме джерело для тексту жертовника поки не вдалося, а згадані в ньому мотиви, зокрема пов'язані з Оком Хора, як зазначалося, сягають ще Текстів пірамід²³. Втім, з поетичної та смислової позицій найбільшу тотожність цей текст має до параграфів XII (“З книги про узливання”) та XIII (“Про кадіння ладаном”) т. зв. “Літургії на честь Аменхотепа I”, текст якої було сформовано за XIX династії [Gardiner 1935, I, 79–113; II, *pl. 50–61* (pLondon BM EA 10689 = pCh. Beatty IX); Cooney, McClain 2006, 41–57; Tacke 2013, I, *Taf. 15–32*; Панов 2021b, 462–480, особливо: 479–480]. Відповідно, можна припустити, що основою для формул досліджуваного жертовника могли правити літургійні тексти фіванських храмових ритуалів²⁴, причому, судячи з усього²⁵, виписані ієратикою на папірусі на кшталт рCh. Beatty IX та інших. Аналогічну ситуацію зауважив Ж. Леклан для тексту жертовника Песдімена XXV–XXVI династій [Leclant 1954, *pl. XIV, XV*]²⁶, який також містить мотиви, що беруть початок у Текстах пірамід і “Літургії на честь Аменхотепа I” [Leclant 1954, 64]. Це можна вважати додатковим аргументом на користь датування одеського пам'ятника Саїським періодом.

7.3. Належність. Щодо того, хто був власником одеського жертовника, думки попередніх дослідників розійшлися. С. В. Доніч вважав, що ім'я власника Ісіда (*3s.t*) і що “за этим именем, вероятно, скрывается одна из цариц Нового Царства. Наиболее вероятной претенденткой на наш пышный жертвенник может быть Исида –

мать Тутмоса III» [Тарасенко, Герейханова 2020, 151]. Її ім'я неодноразово згадується на поховальних пам'ятниках Тутмоса III, а в Карнаці було знайдено статую цієї цариці²⁷ – Cairo CG 42072 [Legrain 1904, 41–42; pl. XLII]. Ім'я Ісіда мала й одна з дочок Тутмоса III [Dodson, Hilton 2004, 138]. Проте погодитися з таким припущенням ми не можемо: по-перше, ім'я Ісіда було доволі поширеним починаючи вже з Середнього царства [Ranke 1934, I, 3 (18)], по-друге, жертovníки самого Тутмоса III мають суттєві відмінності в оформленні та палеографії (а їх для царської родини мала виготовляти одна майстерня з обмеженим колом майстрів)²⁸.

О. Д. Берлев вважав одеський жертovníк анонімним, а виписане на ньому ім'я Ісіда, відповідно, відносив до богині, а не смертної жінки. Ймовірно, він виходив зі згадки Ока Хора, що зводило текст до сюжету осірічного міфу. У написі, пов'язаному з кадінням ладану, Берлев навіть перекладає 𓆎 як “Осіріс” [Berlev, Hodjash 1998, 52], що, як зазначалося, неприпустимо. Крім того, у перекладі та інтерпретації другої формули, узливання, вчений суперечить власній думці про анонімність пам'ятника: він подає переклад для $b^c h k^3 = t \text{ } \text{3s.t}$ “Да наводнится двойник твой, о Исида” / “may thy Ka be inundated, O Isis”, а в коментарях пише: «“Наводнится” – в значенні будет снабжен влагой в избытке... т. е. вода у самого лица, так что пить ее не составляет никакого труда и жажда двойнику... Исиды не грозят» [Доконт, Берлев 1982, 28, прим. ‘u’, ‘k’; пор.: Berlev, Hodjash 1998, 53, п. ‘g’, ‘h’]. Звичайно, тут виникає питання: наскільки богині Ісіді була необхідна вода в *посмертному житті*? Отже, можна дійти висновку, що на одеському жертovníку двічі виписано ім'я його власниці – жінки на ім'я Ісіда²⁹. Це видається імовірним і з того погляду, що зазвичай жертovníки були речами індивідуального заупокійного культу та мали містити імена адресатів жертovníх формул. Ця жінка, безперечно, належала до вищого прошарку єгипетського суспільства, адже мала можливість забезпечення власного заупокійного культу, але навряд чи була царицею.

7.4. Семантичне навантаження. С. В. Доніч зробив першу спробу розібратися зі змістом тексту на жертovníку. Втім, він фактично констатував лише його унікальність (пор. пункт 8.2), адже вважав, що обидва написи є “формулою узливання”. Водночас дослідник зазначив, що «эта, так называемая, формула возлияний существенно разнится от известных вариантов³⁰. Она не стереотипна и художественно построена. Обращает на себя внимание отсутствие обычного 𓆎 “возлияние”, вместо которого всюду стоит 𓆏 “очищение”. В силу того, что оно служит эпитетом ладана, не может быть синонимом первого»³¹ (РА НФ ОАМ № 59405, арк. 6 [Тарасенко, Герейханова 2020, 150–151]).

Пізніше О. Д. Берлев визначив, що на одеському жертovníку подано дві різні формули: узливання та кадіння ладаном [Берлев, Ходжаш 1991, 52 (89)]. Тут може бути цікавим спостереження С. В. Доніча, який мав можливість безпосередньо працювати з пам'ятником. Він звернув увагу на палеографію написів і визначив, що вони були вирізані різними майстрами: “резьба обеих половин по характеру различна. Следует допустить, что два мастера одновременно работали над плитой. Тот, что слева выполнял свое дело с большей аккуратностью и стилизацией, тот, что справа, высекал знаки по-толще, по-подробнее и порой небрежно” (РА НФ ОАМ № 59405, арк. 2 [Тарасенко, Герейханова 2020, 146]). О. Д. Берлев, очевидно, не мав можливості особисто дослідити жертovníк, але, розмірковуючи над сенсом його формул, робить важливе спостереження щодо семантики пам'ятника: оскільки у формулі кадіння (з лівого боку, текст I) ладан ототожнюється з Оком Хора, тобто з *місяцем*, а у формулі узливання (з правого боку, текст II) воно виступає як Око Сонця (маються на увазі уособлення Ока Ра – Несерет і Сохмет), тобто як *сонце*, відповідно, правий і лівий написи – це очі бога-творця: праве око – сонце, а ліве – місяць³². Отже, узливання – це сонце, а кадіння – це місяць [Доконт, Берлев 1982, 28, прим. ‘l’; Berlev, Hodjash 1998, 53, п. ‘i’].

Наразі нам невідомі інші жертovníки, які б мали подібну семантику, але загалом цей випадок є гарною ілюстрацією того, наскільки в давньоєгипетській культурі заупокійний текст міг поєднуватися з його матеріальним носієм у єдину семантичну композицію³³. Варто також звернути увагу на написи на виступі жолоба для узливання на одеському жертovníку (**мал. 12**).

Мал. 12. Жолоб для узливання рідини жертovníка ОАМ № 52971 та написи на ньому (фото автора; © ОАМ НАНУ, 2018 р.)

На ньому з двох боків жертovní форми закінчують ключові слова, які стисло виражають їхні ідеї. З лівого боку це *sntr hsw mrw* – “ладан, шанований, любий” (закінчення “лунарної” формули тексту I, ліве Око бога) та *w^cb* – “чистота, очищення” (останнє слово “солярної” формули тексту II, праве Око бога). Звичайно, розміщення цих слів-концептів у місці, де матеріально завершується ритуал і жертва магічно доправляється до Потойбіччя, не випадкове – слова фіналізують (а слово, за уявленнями єгиптян, є актом творіння) текстову, ритуальну та семантичну програму оформлення пам’ятника.

ДОДАТОК

КРАТКОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

О петрографии 3-х каменных изделий из экспозиции Одесского Государственного археологического музея АН УССР

I. ЖЕРТВЕННИК. Инв. №52971. Новое царство, середина II тыс. до н. э.*

Материал: порфирит темнозеленый олигофировой структуры (в апомикролитовом базисе. Исходное стекло которого замещено вторичными минералами, различимы редкие, но довольно крупные, до 10 мм в длину, таблитчатые фенокристаллы серого плагиоклаза). В древности плита жертвенника была, по-видимому, подкрашена какой-то стойкой минеральной краской (с заливкой ею в основном деталей резного изображения и иероглифической надписи, – скорее всего для того, чтобы оттенить их).

Порфириновые породы пользуются на территории Египта широким распространением, встречаются, например, близ Асуана, в восточной пустыне и на Синайском

* Все номера и хронологические датировки, – по данным ОГАМ.

полуострове, хотя часть зеленого порфирита, применявшегося в древности для поделок, попадала в Египте с северо-восточного побережья Средиземного моря (например, из района древней Кроцеи на полпути между Спартой и Гитейоном, ломки зеленых порфиритов функционировали уже в микенскую эпоху.

Не исключена возможность, что именно порфириты описываемого в жертвеннике типа именуется И. А. Лапис и М. Э. Матье “зеленым” и “темнозеленым” базальтами (“Древнеегипетская скульптура в собрании Государственного Эрмитажа”, М., изд. “Наука”, 1969 г., предметы № 85 и № 118), – базальты, как кайнотипная порода, обычно черные, а появление зеленых оттенков указывает на процессы вторичных изменений [...].

Несмотря на предварительный характер, без изготовления и просмотра шлифов, настоящие определения достаточно обоснованы по комплексу визуальных и отчасти иммерсионных тестов.

10 мая 1978 г.

г. Одесса

Член Одесского арх. общества,

канд. геолог.-мин. наук

гл. специалист ТО ОФ УкрГГИИИИТИЗ

В. ПЕТРУНЬ

¹ Див. напр.: [Одеський... 1959, 39; Доконт 1965, 209, *рис.* 2.3; Одесский... 1970, 62; Одесский... 1975, 24; Одесский... 1981, 60; Дзис-Райко 1983, 100, 182 (№ 200); Берлев, Ходжаш 1991, 52 (89); Berlev, Hodjash 1998, 52–53 (21); *pl.* 76].

² Див.: [Vandier 1954, 523–534; Mostafa 1982; Bolshakov 2001, 572–576; Hölzl 2002; Shalaby 2014, 447–454].

³ Огляд іншої дотичної лексики див.: [Hölzl 2002, 5–6].

⁴ Пор.: [Spencer 1982, 64–65, *fig.* 18; O’Neil 2015; Claude, Lippert 2018, 47–81; Lundius 2020, 78–106].

⁵ Див.: [Kamal 1906–1909; Borchardt 1937; Abou-Ghazi 1980; Mostafa 1982; Большаков 1988; Hölzl 2002].

⁶ Напр.: [Ritner 1994, 265–273].

⁷ Визначення породи каменю було проведено знаним одеським спеціалістом з археологічної петрографії Віктором Федоровичем Петрунем (1922–2005). Відповідний “Висновок” від 10 травня 1978 р. зберігається в Науковому фонді ОАМ, витяг з нього подано в **Додатку**. Результати визначення також відображено в музейній документації [Тарасенко, Герейханова 2020, 144, *прим.* 18].

⁸ Див.: [Тарасенко, Герейханова 2020, 143, *прим.* 13].

⁹ Зокрема, про один із жертвників із зібрання Гейдельберзького університету (жертвник Джеджера, *inv. no.* 11), який той згадує в роботі [Тарасенко, Герейханова 2020, 148, *прим.* 40].

¹⁰ У машинописній версії фразу “не смеет взглянуть (?) на” викреслено і замість неї вище написано “наполнит”.

¹¹ Інформація про придбання ОДІАМ жертвника і роботу над ним С. В. Доніча, з’являлася і в українській періодиці, при чому, не тільки в Одесі. В РА НФ ОАМ зберігається лист, написаний С. В. Донічу дніпропетровським краєзнавцем і археологом-любителем В. І. Мелюковим, який повідомляє, що звернутися до Доніча його спонукала новина в дніпропетровській газеті “Звезда” “о приобретении Одесским историко-археологическим музеем уникального экспоната египетского жертвенника и о расшифровке вами его иероглифической надписи”. Автор листа просить Доніча надіслати йому світліну жертвника та інформацію про те, як він був знайдений (РФ НФ ОАМ № 59425 (И.А. № 425): “Письма и черновые заметки”, арк. 6).

¹² Вірогідно, саме цю замітку згадує О. Д. Берлев, але дає неточне посилання на номер 1943 р.: “erroneously mentioned as a new accession in 1942 in an anonymous short note in *CdE* 1943” [Berlev, Hodjash 1998, 52].

¹³ Втім, датування жертovníка Новим царством відображено в путівниках по ОАМ до 1981 р.

¹⁴ На користь цього свідчить схожість зазначеного перекладу з перекладом тексту жертovníка, який було зроблено О. Д. Берлевім пізніше (див. нижче).

¹⁵ Пор.: [Дзис-Райко 1983, 182 (№ 200)].

¹⁶ Ймовірно, на коректування вплинув той факт, що в 1991 р. одеський жертovníк експонувався на виставці в Москві.

¹⁷ GSL – *Gardiner's Sign List* [Gardiner 1957, 442–548].

¹⁸ Тобто жертovníк Saïo CG 23114; J.E. 40504 XXVI династії [Kamal 1906–1909, I, 94; II, pl. XXVIII].

¹⁹ Водночас до фундаментального зведення написів Саїського періоду К. Янсена-Вінкельна одеський жертovníк не включено, див.: [Jansen-Winkel 2009; 2014].

²⁰ Див.: [Barguet, Goneim, Leclant 1951, 491–508; Shalaby 2014, 447–454].

²¹ Див.: [Der Manuelian 1994].

²² Власне, за характером розміщення знака $\overline{\text{e}}$ *htp*, який є ідеограмою понять ‘вітар’ та ‘жертва’ [Gardiner 1957, 501 (R4); Hölzl 2002, 5–6].

²³ Щодо застосування відповідних жертovníх списків у гробницях Нового царства див., напр.: [Vács 2013, 66–74].

²⁴ Див. докладніше: [Taske 2013].

²⁵ Див. вище ком. 12 до перекладу.

²⁶ Жертovníк було відкрито в гробниці Монтуемхата в Асасифі (Західні Фіви, TT 34) [Barguet, Goneim, Leclant 1951, 499–501; pl. V].

²⁷ Див. про неї: [Dodson, Hilton 2004, 130–132, 138].

²⁸ Див.: [Biston-Moulin 2010, 25–43; Bolshakov 2013, 31–34].

²⁹ Враховуючи міфологічне мислення єгиптян, теофорне ім'я цілком виправдано могло з'являтися в текстах у міфологічному контексті відповідних богів, з якими через своє ім'я була пов'язана людина. Це мало на меті її апотропеїчний захист у реальному та посмертному житті (див.: [Baines 1991, 176–178]).

³⁰ Див.: [von Bissing 1908, 180–181].

³¹ У машинописній версії статті: “Оно не может быть синонимом первого, т. к. служит эпитетом ладана”.

³² Про надзвичайну важливість зору та світла в системі заупокійних уявлень єгиптян див.: [Bolshakov 1997, 166–186].

³³ Пор.: [Тарасенко 2015, 116–120].

ЛІТЕРАТУРА

Берлев О. Д. Памятники начальника пашен *dd.tw* // *Ассириология и египтология. Сборник статей к 75-летию академика В. В. Струве*. Ленинград, 1964.

Берлев О. Д. Древнеегипетский ключ из собрания Одесского государственного археологического музея // *Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея за 1963 г.* Одесса, 1965.

Берлев О. Д., Ходжаи С. И. (ред.). *Древнеегипетские памятники в музеях СССР. Каталог выставки*. Москва, 1991.

Большаков А. О. Египетские жертвенники Старого царства из собрания Государственно-го Эрмитажа // *Эпиграфика Востока*. Т. XXIV. 1988.

Дзис-Райко Г. А. (ред.). *Одесский археологический музей АН УССР. Альбом*. Киев, 1983.

Доконт Н. Г. Древнеегипетские памятники в Одесском государственном археологическом музее // *Вестник древней истории*, 1965, № 2.

Доконт Н. Г., Берлев О. Д. *Каталог памятников Древнего Египта Одесского археологического Музея АН УССР*. Одеса, 1982. – Рукопис РА НФ ОАМ.

Одеський археологічний музей. Короткий путівник. Одеса, 1959.

Одесский археологический музей. Путеводитель. Одесса, 1970.

Одесский археологический музей. Путеводитель. 2-е изд. Одесса, 1975.

Одесский археологический музей. Путеводитель. Одесса, 1981.

Панов М. В. *Письма мертвым. Избранные тексты 18–20-й династий. Рецензии / Египетские тексты*. Т. V. Новосибирск, 2016.

Панов М. В. **Источники по истории жреческих семей Мемфиса и Летополя в поздний период.** Ч. 1: Исследование и перевод. 2-е изд. / Египетские тексты. Т. III. Новосибирск, 2017.

Панов М. В. **Источники по древнеегипетской истории в переводах на русский язык.** Каталог. Новосибирск, 2021a.

Панов М. В. **Литературные и историко-биографические надписи (II тыс. до н. э.).** Новосибирск, 2021b.

Путь к бессмертию: Памятники древнеегипетского искусства в собрании Государственного музея изобразительных искусств им. А. С. Пушкина. Каталог выставки. Москва, 2002.

Тарасенко М. О. Сергій Володимирович Доніч: 120 років від дня народження // **Сходознавство**, 2020, № 86.

Тарасенко М. О., Герейханова Д. К. Неопублікована стаття С. В. Доніча “Жертовник Ісиди. Інв. 51843 Одеського історичного музею” (РА НФ ОАМ № 59404/59405) // **Сходознавство**, 2020, № 86.

Тарасенко Н. А. Текст и изображение в древнеегипетской Книге мёртвых // **Древние культуры, обряды, ритуалы: памятники и практики /** Гл. ред. Е. П. Токарева. Зимовники, 2015.

Abou-Ghazi D. **Denkmaler des alten Reiches III: Alters and Offering Tables /** Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire, Nos. 57001–57100, Fasc. 2. Le Caire, 1980.

Allen J. P. **Middle Egyptian. An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs.** 2nd ed. Cambridge, 2010.

Allen J. P. **A New Concordance of the Pyramid Texts.** Vol. I–VI. Providence (RI), 2013.

Anthes R. Der Sonnenaug in der Pyramidentexten // **Zeitschrift für ägyptische Sprache and Altertumskunde.** Bd. 86. 1961.

Bács T. A. It is the Custom of ‘Accept the Eye of Horus, ...’ Yet Again a Pyramid Texts Inspired Ritual Text in an Eighteenth Dynasty Theban Tomb // **Institut des Cultures Méditerranéennes et Orientales de l’Académie Polonaise des Sciences Etudes et Travaux.** Vol. XXVI. 2013.

Barguet P., Goneim Z., Leclant J. Les tables d’offrandes de la grande cour de la tombe de Montouemhât // **Annales du Service des Antiquités de l’Égypte.** T. 51. 1951.

Baum N. snṯr: une révision. **Revue d’égyptologie.** T. 45. 1994.

Baines J. Society, Morality, and Religious Practice // **Religion in Ancient Egypt. Gods, Myths, and Personal Practice /** Ed. by B. Shafer. London, 1991.

Berlev O., Hodjash S. **Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt from the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorrussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States (Orbis Biblicus et Orientalis. Vol. 17).** Freiburg – Göttingen, 1998.

Binder S. The Title ‘Scribe of the Offering Table’: Some Observations // **Egyptian Culture and Society. Studies in Honour of Naguib Kanawati /** Ed. by A. Woods, A. McFarlane, S. Binder. Vol. I. Cairo, 2010.

von Bissing W. Lesefrüchte // **Recueil de travaux relatifs à la philologie et à l’archéologie égyptiennes et assyriennes.** T. XXX. 1908.

Biston-Moulin S. À propos de la table d’offrandes de Thoutmosis III Caire JE 88803 // **Cahiers de Karnak.** T. 13. 2010.

Blackman A. M. The significance of incense and libations in funerary and temple ritual // **Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde.** Bd. 50. 1912.

Bolshakov A. O. **Man and his Double in Egyptian Ideology of the Old Kingdom (Ägypten und altes Testament. Bd. 37).** Wiesbaden, 1997.

Bolshakov A. O. Offerings: offering tables // **The Oxford Encyclopaedia of Ancient Egypt /** Ed. by D. B. Redford. Vol. 2. Oxford, 2001.

Bolshakov A. O. **Studies on Old Kingdom Reliefs and Sculpture in the Hermitage (Ägyptologische Abhandlungen. Bd. 67).** Wiesbaden, 2005.

Bolshakov A. O. The Offering Stone of Thutmose III in the Hermitage // **Reports of the State Hermitage Museum.** T. LXX. 2013.

Borchardt L. **Denkmäler des Alten Reiches (ausser den Statuen) /** Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire. Nos. 23001–23256. T. 1. Berlin, 1937.

Cwiek A. **Śmierć i Życie w Starożytnym Egipcie. Wystawa ze zbiorów Muzeum Egipskiego i Zbioru papirusów w Berlinie oraz Państwowego Muzeum sztuki Egipskiej w Monarchiu.** Poznań, 2005.

Claude M., Lippert S. La table d'offrande Louvre D 69. Un monument pour "faire venir le ba au corps" // **Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale**. T. 118. 2018.

Cooney K. M., McClain J. B. The Daily Offering Meal in the Ritual of Amenhotep I: An Instance of the local Adaptation of Cult Liturgy // **Journal of Near Eastern Religion**. Vol. 5. 2006.

Darby W. J., Ghalioungui P., Grivetti L. **Food: the Gift of Osiris**. Vol. 2. London – New York – San Francisco, 1977.

Daressy G. Inscriptions de la Chapelle d'Ameniritis A Médi-net-Habou // **Recueil de travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie égyptiennes et assyriennes**. T. XXIII. 1901.

von Deines H., Grapow H. **Wörterbuch der ägyptischen Drogennamen** (Grundriss der Medizin der alten Ägypter. Bd. VI). Berlin, 1959.

Der Manuelian P. **Living in the Past. Studies in Archaism of the Egyptian Twenty-sixth Dynasty**. New York, 1994.

Dodson A., Hilton D. **The Complete Royal Families of Ancient Egypt**. London, 2004.

Dodson A., Ikram S. **The Tomb in Ancient Egypt**. Cairo, 2008.

Egberts A. **In Quest of Meaning. A Study of the Ancient Egyptian Rites of Consecrating the Meret-Cuests and Driving the Calves**. Vol. I: Text. Leiden, 1995.

Gardiner A. H. **Hieratic Papyri in the British Museum. Chester Beatty Gift**. Vol. I–II. London, 1935.

Gardiner A. H. **Egyptian Grammar. Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs**. 3rd ed. Oxford, 1957.

Grässler N. **Konzepte des Auges im alten Agypten** (Studien zur altägyptischen Kultur, Beihefte. Bd. 20). Hamburg, 2017.

Griffiths J. G. Remarks on the Mythology of the Eyes of Horus // **Chronique d'Égypte**. T. 33, Fasc. 66. 1958.

Habachi L. **Tavole d'Offerta, are e Bacili da Libagione N. 22001–22067** / Catalogo del Museo Egizio di Torino, Serie Seconda – Collezioni. Vol. II. Torino, 1977.

Hannig R. **Die Sprache der Pharaonen. Großes Handwörterbuch Ägyptische-Deutsch**. Mainz am Rhein, 1995.

Hays H. M. A New Offering Table for Shepenwepet // **Journal of the American Research Center in Egypt**. Vol. XL. 2002.

Hodjash S., Berlev O. **The Egyptian Reliefs and Stelae in the Pushkin Museum of Fine Arts, Moscow**. Leningrad, 1982.

Hölzl R. **Ägyptische Opfertafeln und Kultbecken. Eine Form- und Funktionsanalyse für das Alte, Mittlere und Neue Reich** (Hildesheimer Ägyptologische Beiträge. 45). Hildesheim, 2002.

Jansen-Winkeln K. **Inschriften der Spätzeit. Teil III: Die 25. Dynastie**. Wiesbaden, 2009.

Jansen-Winkeln K. **Inschriften der Spätzeit. Teil IV: Die 26. Dynastie**. Bd. 1–2. Wiesbaden, 2014.

Johnson S. B. **The Cobra Goddess of Ancient Egypt: Predynastic, Early Dynastic and Old Kingdom Periods**. London, 1990.

Kamal A. **Tables d'offrandes** / Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire. Nos. 23001–23256, T. 1–2. Le Caire, 1906–1909.

Kanawati N. **The Tomb and Beyond. Burial Customs of Egyptian Officials**. Warminster, 2001.

Kees H. Zu den ägyptischen Mondsagen // **Zeitschrift für ägyptische Sprache and Altertumskunde**. Bd. 60. 1925.

Lacau P. Suppressions et modifications de signes dans les textes funéraires // **Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde**. Bd. 51. 1914.

Lapp G. **Totenbuch Spruch 17. Synoptische Textausgabe nach Quellen des Neuen Reiches** (Totenbuchttexte. Bd. 1). Basel, 2006.

Leclant J. **Enquêtes sur les sacerdoces et les sanctuaires égyptiens à l'époque dite "éthiopienne" (XXVe dynastie)** (Bibliothèque d'Etude, T. XVII). Le Caire, 1954.

Legrain G. A. **Statues et statuettes de rois et de particuliers** / Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire. Nos. 42001–42138. T. I. Le Caire, 1906.

LGG – **Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen** / Hrsg. von Chr. Leitz. Bd. I–VIII (Orientalia Lovaniensia Analecta. T. 111–116, 129). Leuven – Paris – Dudley, MA, 2002–2003.

- Lundius L. Offering Tables as Ritual Landscapes. An Anthropological Perspective of Ancient Egyptian *Materia Magicae* // **Distant Worlds Journal**, 2020, No. 4.
- Mostafa M. M. F. **Untersuchungen zu Opfertafeln im Alten Reich** (Hildesheimer Ägyptologische Beiträge. Bd. 17). Hildesheim, 1982.
- Möller G. **Hieratische Paläographie. Die ägyptische Buchschrift in ihrer Entwicklung von der fünften Dynastie bis zur römischen Kaiserzeit**. Bd. III. Leipzig, 1909.
- Negm M. The Offering Table of Nakht-min in the Cairo Museum // **Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion**, 1997, Hft. 156.
- Nouvelles // **Chronique d'Égypte**. T. 16, No. 32. 1941.
- O'Neil B. **Setting the Scene: The deceased and regenerative cult within offering table imagery of the Egyptian Old to Middle Kingdoms (c. 2686 – c. 1650 BC)**. Oxford, 2015.
- Piehl K. Saitica. II // **Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde**. Bd. 31. 1893.
- PT – Sethe K. **Die altägyptischen Pyramidentexte**. Bd. I–II. Leipzig – Hildesheim, 1960.
- Ranke H. **Die ägyptischen Personennamen**. Bd. I–II. Glückstadt, 1935.
- Ritner R. K. An Unusual Offering Table in Dallas // **Egitto e Vicino Oriente**. T. XVII. 1994.
- Rößler-Köhler U. **Kapitel 17 des ägyptischen Totenbuches. Untersuchungen zur Textgeschichte und Funktionen eines Textes der altägyptischen Totenliteratur** (Göttinger Orientalforschungen. R. IV, Bd. 10). Wiesbaden, 1979.
- Rotsch H. **Der Gott Nun und Die Mythologische Topographie der Unterwelt. Der Nun am Westhorizont**. PhD Diss. Heidelberg, 2019.
- Rudnitsky G. **Die Aussage über “das Auge des Horus”: eine altägyptische Art geistiger Äußerung nach dem Zeugnis des Alten Reiches** (Analecta Aegyptiaca. T. 5). Kopenhagen, 1956.
- Shalaby N. An Offering Table of a Prophet of Onuris from Abydos Cairo, Egyptian Museum JE 41438 (TR 23/1/15/7) // **Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale**. T. 114. 2014.
- Spencer A. J. **Death in Ancient Egypt**. London, 1982.
- Tacke N. **Das Opferritual des ägyptischen Neuen Reiches**. Bd. I–II (Orientalia Lovaniensia Analecta. T. 222). Leuven – Paris – Walpole, MA. 2013.
- Urk. V – Grapow H. **Religiöse Urkunden nebst deutschen Vebersetzung. Ausgewählte Texte des Totenbuches**. H. I–III (Urkunden des ägyptischen Altertums. Abt. V). Leipzig, 1917.
- Vandier J. **Manuel d'Archéologie Egyptienne. Tome II. Les Grandes Époques. L'Architecture Funéraire**. Paris, 1954.
- Wb. – **Wörterbuch der ägyptischen Sprache** / Hrsg von A. Erman, H. Grapow. Bd. I–V. Berlin, 1955.

REFERENCES

- Berlev O. D. (1964), “Pamyatniki nachal'nika pashen dd.tw”, in *Assiriologiya i Egiptologiya. Sbornik statey k 75-letiyu akademika V. V. Struve*, Izd-vo Leningradskogo universiteta, Leningrad, pp. 81–94. (In Russian).
- Berlev O. D. (1965), “Drevneyegipetskiy klyuch iz sobraniya Odesskogo gosudarstvennogo arkheologicheskogo muzeya”, in *Kratkiye soobshcheniya Odesskogo gosudarstvennogo arkheologicheskogo muzeya za 1963 g.*, OGAM, Odessa, pp. 81–2. (In Russian).
- Berlev O. D. and Hodjash S. I. (eds) (1991), *Drevneyegipetskiye pamyatniki v muzeyakh SSSR. Katalog vystavki*, VRIB “Soyuzreklamkul'tura”, Moscow. (In Russian).
- Bolshakov A. O. (1988), “Egipetskiye zhertvenniki Starogo tsarstva iz sobraniya Gosudarstvennogo Ermitazha”, *Epigrafika Vostoka*, Vol. XXIV, pp. 10–28. (In Russian).
- Dokont N. G. (1965), “Drevneyegipetskiye pamyatniki v Odesskom gosudarstvennom arkheologicheskome muzeye”, *Vestnik drevney istorii*, No. 2. (In Russian).
- Dokont N. G. and Berlev O. D. (1982), *Katalog pamyatnikov Drevnego Egipta Odesskogo arkheologicheskogo Muzeya AN USSR*, Odesa, Manuscript of the MA SF OAM. (In Russian).
- Dzis-Rayko G. A. (ed.) (1983), *Odesskiy arkheologicheskii muzey AN USSR. Al'bom*, Naukova Dumka, Kyiv. (In Russian).
- Odes'kyy arkheolohichnyy muzey. Korotkyy putivnyk* (1959), OAM, Odesa. (In Ukrainian).
- Odesskiy arkheologicheskii muzey. Putevoditel'* (1970), Mayak, Odessa. (In Russian).
- Odesskiy arkheologicheskii muzey. Putevoditel'* (1975), 2nd ed., Mayak, Odessa. (In Russian).
- Odesskiy arkheologicheskii muzey. Putevoditel'* (1981), Mayak, Odessa. (In Russian).

Panov M. V. (2016), *Pis'ma mertvym. Izbrannyye teksty 18–20-y dinastiy. Retsenzii*, Egipetskiye teksty, Vol. V, M. V. Panov, Novosibirsk. (In Russian).

Panov M. V. (2017), *Istochniki po istorii zhrecheskikh semey Memfisa i Letopolya v pozdny period, Part 1: Issledovaniye i perevod*, 2nd ed., Egipetskiye teksty, Vol. III, M. V. Panov, Novosibirsk. (In Russian).

Panov M. V. (2021a), *Istochniki po drevneyegipetskoj istorii v perevodakh na russkiy yazyk. Katalog*, M. V. Panov, Novosibirsk. (In Russian).

Panov M. V. (2021b), *Literaturnyye i istoriko-biograficheskiye nadpisi (II tys. do n. e.)*, M. V. Panov, Novosibirsk. (In Russian).

Put' k bessmertiyu: Pamyatniki drevneyegipetskogo iskusstva v sobranii Gosudarstvennogo muzeya izobrazitel'nykh iskusstv im. A. S. Pushkina. Katalog vystavki (2002), Vostochnaya literatura RAN, Moscow. (In Russian).

Tarasenko N. A. (2018), "Tekst i izobrazheniye v drevneyegipetskoj Knige myortvykh", in E. P. Tokareva (ed.), in *Drevniye kul'ty, obryady, ritualy: pamyatniki i praktiki*, Zimovnikovskiy krayevedcheskiy muzey, Zimovniki, pp. 112–33. (In Russian).

Tarasenko M. O. (2020), "Serhiy Volodymyrovych Donich: 120 rokiv vid dnya narodzhennya", *Shodoznavstvo*, No. 86, pp. 181–5. (In Ukrainian).

Tarasenko M. O. and Hereyhanova D. K. (2020), "Neopublikovana stattiya S. V. Donicha 'Zhertovnyk Isidy. Inv. 51843 Odes'koho istorychnoho muzeya' (RA NF OAM № 59404/59405)", *Shodoznavstvo*, No. 86, pp. 139–62. (In Ukrainian).

Abou-Ghazi D. (1980), *Denkmaler des alten Reiches III: Alters and Offering Tables*, Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire, Nos. 57001–57100, Fasc. 2, Service des Antiquites de l'Égypte, Le Caire.

Allen J. P. (2010), *Middle Egyptian. An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs*, 2nd edition, Cambridge University Press, Cambridge.

Allen J. P. (2013), *A New Concordance of the Pyramid Texts*, Vol. I–VI, Brown University, Providence, RI.

Anthes R. (1961), "Der Sonnenaug in der Pyramidentexten", *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, Bd. 86, pp. 1–21.

Bács T. A. (2013), "It is the Custom of 'Accept the Eye of Horus, ...' Yet Again a Pyramid Texts Inspired Ritual Text in an Eighteenth Dynasty Theban Tomb", *Institut des Cultures Méditerranéennes et Orientales de l'Académie Polonaise des Sciences Etudes et Travaux*, Vol. XXVI, pp. 66–74.

Barguet P., Goneim Z. and Leclant J. (1951), "Les tables d'offrandes de la grande cour de la tombe de Montouemhât", *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*, T. 51, pp. 491–508.

Baum N. (1994), "sntr: une révision", *Revue d'égyptologie*, T. 45, pp. 17–39.

Baines J. (1991), "Society, Morality, and Religious Practice", in B. Shafer (ed.), *Religion in Ancient Egypt. Gods, Myths, and Personal Practice*, Cornell University Press London, pp. 123–99.

Berlev O. and Hodjash S. (1998), *Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt from the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorrussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States*, Orbis Biblicus et Orientalis, Vol. 17, University Press Fribourg and Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen, Freiburg and Göttingen.

Binder S. (2010), "The Title 'Scribe of the Offering Table': Some Observations", in A. Woods, A. McFarlane, and S. Binder (eds), *Egyptian Culture and Society. Studies in Honour of Naguib Kanawati*, Vol. I, Supplément aux Annales du Service des Antiquités de l'Égypte, Cah. No. 38, Publications du Conseil Suprême des Antiquités de l'Égypte, Cairo.

von Bissing W. (1908), "Lesefrüchte", *Recueil de travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie égyptiennes et assyriennes*, T. XXX, pp. 117–81.

Biston-Moulin S. (2010), "À propos de la table d'offrandes de Thoutmosis III Caire JE 88803", *Cahiers de Karnak*, T. 13, pp. 25–43.

Blackman A. M. (1912), "The significance of incense and libations in funerary and temple ritual", *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, Bd. 50, pp. 69–75.

Bolshakov A. O. (1997), *Man and his Double in Egyptian Ideology of the Old Kingdom*, Ägypten und altes Testament, Bd. 37, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Bolshakov A. O. (2001), "Offerings: offering tables", in D. B. Redford (ed.), *The Oxford Encyclopaedia of Ancient Egypt*, Vol. 2, Oxford University Press, Oxford, pp. 572–6.

- Bolshakov A. O. (2005), *Studies on Old Kingdom Reliefs and Sculpture in the Hermitage*, Ägyptologische Abhandlungen. Bd. 67, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Bolshakov A. O. (2013), “The Offering Stone of Thutmose III in the Hermitage”, *Reports of the State Hermitage Museum*, T. LXX, pp. 31–4.
- Borchardt L. (1937), *Denkmäler des Alten Reiches (ausser den Statuen)*, Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire. Nos. 23001–23256, T. 1, Reichsdruckerei, Berlin.
- Ćwiek A. (2005), *Śmierć i Życie w Starożytnym Egipcie. Wystawa ze zbiorów Muzeum Egipskiego i Zbioru papirusów w Berlinie oraz Państwowego Muzeum sztuki Egipskiej w Monarchiu*, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Poznań.
- Claude M. and Lippert S. (2018), «La table d’offrande Louvre D 69. Un monument pour “faire venir le ba au corps”», *Bulletin de l’Institut Français d’Archéologie Orientale*, T. 118, pp. 47–82.
- Cooney K. M. and McClain J. B. (2006), “The Daily Offering Meal in the Ritual of Amenhotep I: An Instance of the local Adaptation of Cult Liturgy”, *Journal of Near Eastern Religion*, Vol. 5, pp. 41–57.
- Darby W. J., Ghalioungui P. and Grivetti L. (1977), *Food: the Gift of Osiris*, Vol. 2, Academic Press, London, New York and San Francisco.
- Daressy G. (1901), “Inscriptions de la Chapelle d’Ameniritis A Médinet-Habou”, *Recueil de travaux relatifs à la philologie et à l’archéologie égyptiennes et assyriennes*, T. XXIII, pp. 4–18.
- von Deines H. and Grapow H. (1959), *Wörterbuch der ägyptischen Drogennamen*, Grundriss der Madizin der alten Ägypter, Bd. VI, Akademie Verlag, Berlin.
- Der Manuelian P. (1994), *Living in the Past. Studies in Archaism of the Egyptian Twenty-sixth Dynasty*, Kegan Paul International Ltd., New York.
- Dodson A. and Hilton D. (2004), *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*, Thames & Hudson, London.
- Dodson A. and Ikram S. (2008), *The Tomb in Ancient Egypt*, AUC Press, Cairo.
- Egberts A. (1995), *In Quest of Meaning. A Study of the Ancient Egyptian Rites of Consecrating the Meret-Cuests and Driving the Calves*, Vol. I: Text, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden.
- Gardiner A. H. (1935), *Hieratic Papyri in the British Museum. Chester Beatty Gift*, Vol. I–II, British Museum, London.
- Gardiner A. H. (1957), *Egyptian Grammar. Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*, 3rd Edition, Griffith Institute & Ashmolean Museum, Oxford.
- Grässler N. (2017), *Konzepte des Auges im alten Agypten*, Studien zur altägyptischen Kultur, Beihefte, Bd. 20, Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- Griffiths J. G. (1958), “Remarks on the Mythology of the Eyes of Horus”, *Chronique d’Égypte*, T. 33, Fasc. 66, pp. 182–93.
- Habachi L. (1977), *Tavole d’Offerta, are e Bacili da Libagione N. 22001–22067*, Catalogo del Museo Egizio di Torino, Serie Seconda – Collezioni, Vol. II, Edizioni d’Arte Fratelli Pozzo, Torino.
- Hannig R. (1995), *Die Sprache der Pharaonen. Großes Handwörterbuch Ägyptische-Deutsch*, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Hays H. M. (2002), “A New Offering Table for Shepenwepet”, *Journal of the American Research Center in Egypt*, Vol. XL, pp. 89–102.
- Hodjash S. and Berlev O. (1982), *The Egyptian Reliefs and Stelae in the Pushkin Museum of Fine Arts*, Moscow, Aurora Art Publishers, Leningrad.
- Hözl R. (2002), *Ägyptische Opfertafeln und Kultbecken. Eine Form- und Funktionsanalyse für das Alte, Mittlere und Neue Reich*, Hildesheimer Ägyptologische Beiträge, Bd. 45, Gerstenberg Verlag, Hildesheim.
- Jansen-Winkel K. (2009), *Inschriften der Spätzeit. Teil III: Die 25. Dynastie*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Jansen-Winkel K. (2014), *Inschriften der Spätzeit. Teil IV: Die 26. Dynastie*, Bd. 1–2, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Johnson S. B. (1990), *The Cobra Goddess of Ancient Egypt: Predynastic, Early Dynastic and Old Kingdom Periods*, Kegan Paul International, London.
- Kamal A. (1906–1909), *Tables d’offrandes*, Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire. Nos. 23001–23256, T. 1–2, Imprimerie de l’Institut Français d’Archéologie Orientale, Le Caire.

- Kanawati N. (2001), *The Tomb and Beyond. Burial Customs of Egyptian Officials*, Aris & Phillips Ltd., Warminster.
- Kees H. (1925), “Zu den ägyptischen Mondsagen”, *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, Bd. 60, pp. 1–15.
- Lacau P. (1914), “Suppressions et modifications de signes dans les textes funéraires”, *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, Bd. 51, pp. 1–64.
- Lapp G. (2006), *Totenbuch Spruch 17. Synoptische Textausgabe nach Quellen des Neuen Reiches*, Totenbuchtexte, Bd. 1, Orientverlag, Basel.
- Leclant J. (1954), *Enquêtes sur les sacerdoces et les sanctuaires égyptiens à l'époque dite "éthiopienne" (XXVe dynastie)*, Bibliothèque d'Etude, T. XVII, Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, Le Caire.
- Legrain G. A. (1906), *Statues et statuettes de rois et de particuliers. Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire. Nos. 42001–42138*, T. I, Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, Le Caire.
- LGG – Leitz Chr. (ed.) (2002–2003), *Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen*, Bd. I–VIII, Orientalia Lovaniensia Analecta, T. 111–116, 129, Uitgeverij Peeters, Departement Oosterse Studies, Leuven – Paris – Dudley, MA.
- Lundius L. (2020), “Offering Tables as Ritual Landscapes. An Anthropological Perspective of Ancient Egyptian *Materia Magicae*”, *Distant Worlds Journal*, No. 4, pp. 78–106.
- Möller G. (1909), *Hieratische Paläographie. Die aegyptische Buchschrift in ihrer Entwicklung von der fünften Dynastie bis zur römischen Kaiserzeit*, Bd. III, Hinrichs, Leipzig.
- Mostafa M. M. F. (1982), *Untersuchungen zu Opfertafeln im Alten Reich*, Hildesheimer Ägyptologische Beiträge, Bd. 17, Gerstenberg Verlag, Hildesheim.
- Negm M. (1997), “The Offering Table of Nakht-min in the Cairo Museum”, *Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion*, Hft. 156, pp. 85–94.
- Nouvelles (1941), *Chronique d'Égypte*, T. 16, No. 32, pp. 249–50.
- O'Neil B. (2015), *Setting the Scene: The deceased and regenerative cult within offering table imagery of the Egyptian Old to Middle Kingdoms (c. 2686 – c. 1650 BC)*, Arhaeopress, Oxford.
- Piehl K. (1893), “Saitica. II”, *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, Bd. 31, pp. 84–91.
- PT – Sethe K. (1960), *Die altägyptischen Pyramidentexte*, Bd. I–II, Olms Verlagbuch, Leipzig and Hildesheim.
- Ranke H. (1935), *Die ägyptischen Personennamen*, Bd. I–II, J. J. Augustin, Glückstadt.
- Ritner R. K. (1994), “An Unusual Offering Table in Dallas”, *Egitto e Vicino Oriente*, T. XVII, pp. 265–73.
- Rößler-Köhler U. (1979), *Kapitel 17 des ägyptischen Totenbuches. Untersuchungen zur Textgeschichte und Funktionen eines Textes der altägyptischen Totenliteratur*, Göttinger Orientalforschungen, R. IV, Bd. 10, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Rotsch H. (2019), *Der Gott Nun und Die Mythologische Topographie der Unterwelt. Der Nun am Westhorizont*, PhD Diss., Universität Heidelberg, Heidelberg.
- Rudnitzky G. (1956), *Die Aussage über “das Auge des Horus”: eine altägyptische Art geistiger Äusserung nach dem Zeugnis des Alten Reiches*, Analecta Aegyptiaca, 5, Ejnar Munksgaard, Kopenhagen.
- Shalaby N. (2014), “An Offering Table of a Prophet of Onuris from Abydos Cairo, Egyptian Museum JE 41438 (TR 23/1/15/7)”, *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, T. 114, pp. 447–54.
- Spencer A. J. (1982), *Death in Ancient Egypt*, Penguin Books, London.
- Tacke N. (2013), *Das Opferritual des ägyptischen Neuen Reiches*, Bd. I–II, Orientalia Lovaniensia Analecta, T. 222. Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies, Leuven, Paris and Walpole, MA.
- Urk. V – Grapow H. (1917), *Religiöse Urkunden nebst deutschen Vebersetzung. Ausgewählte Texte des Totenbuches*, H. I–III, Urkunden des aegyptischen Altertums, Abt. V, Hinrichs, Leipzig.
- Vandier J. (1954), *Manuel d'Archéologie Egyptienne. Tome II. Les Grandes Époques. L'Architecture Funéraire*, Editions A. et J. Picard et Cie, Paris.
- Wb. – Eрман A. and Grapow H (eds) (1955), *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, Bd. I–V, Akademie-Verlag, Berlin.

М. О. Тарасенко

**Давньоєгипетський жертovníк інв. № 52971 з колекції
Одеського археологічного музею НАН України**

У статті подано публікацію давньоєгипетського жертovníка із зібрання Одеського археологічного музею НАН України (інв. № 52971). Пам'ятник надійшов у музей у 1938 р. і донині перебуває в постійній експозиції. Перший переклад тексту на ньому та просопографічний аналіз зробив С. В. Доніч. Він дійшов висновку, що жертovníк належав цариці на ім'я Ісіда, і датував його Новим царством. Надалі дослідженням жертovníка зайнявся О. Д. Берлев, який вважав, що Ісіда тут ім'я богині, а сам пам'ятник датується XXVI династією. У статті наведено переклади тексту жертovníка цих єгиптологів і запропоновано авторський коментований переклад написів, аналіз образотворчої програми його оформлення, датування, походження тексту та семантичного навантаження пам'ятника. Доводиться, що жертovníк належав жінці на ім'я Ісіда, яка була представницею еліти давньоєгипетського суспільства, але, найімовірніше, не належала до царського роду. Попри дотримання традиції оформлення, характерної для Нового царства (тип С4 за Р. Хьольцл), жертovníк все ж слід датувати XXVI династією. Його текст складається з двох формул – узливання та кадіння ладаном – та бере початок у мотивах, відомих уже за Текстами пірамід Старого царства. Першоджерелом для нього послуговували, ймовірно, літургійні тексти храмових ритуалів Нового царства на кшталт “Літургії Аменхотепа I”, що були виписані на певному ієратичному папірусі. Звернено увагу на те, що останні слова обох формул, виписані на жолобі для узливання рідини жертovníка: $w^c b$ – “чистота, очищення” та $\dot{s}ntr \dot{h}s.w mr.w$ – “ладан шанований і любий”, – мають окреме концептуальне значення, що бере початок у солярно-лунарних уявленнях, відображених у формулах, і фіналізують ритуальну, текстову та семантичну програму оформлення пам'ятника.

Ключові слова: Стародавній Єгипет, Одеський археологічний музей НАН України, колекція, жертovníк, № 52971, XXVI династія, Ісіда

Стаття надійшла до редакції 31.03.2021